

תוכן עניינים

2.....	מבוא.....
3.....	התיישנות מתוכנת – הגדרות, סיבות, והיקף המגמה .....
7.....	יתרונות וחסרונות ההתיישנות המתוכנת – צרכן ותאגיד .....
12.....	התיישנות מתוכנת, הפגיעה המוסרית וההתמודדות עמה .....
13.....	תועלתנות - צרכן ותאגיד .....
17.....	זכויות - צרכן ותאגיד .....
21.....	חובות - צרכן ותאגיד .....
27.....	סיכום .....
29.....	ביבליוגרפיה .....

מבוא

התיישנות מתוכננת (Planned obsolescence) הינה תופעה תעשייתית-צרכנית לפיה מוצרים מיוצרים מלכתחילה לפי משך חיים מוגבל והפיכתם למיושנים בתוך תקופת זמן קצרה מתוך כוונה לעודד צרכנים לרכוש מוצרים חדשים ומתקדמים יותר. על פניו יצירת מכשירים ומוצרים עמידים לאורך זמן איננה אינטרס תעשייתי, שכן תעשיות רבות מבססות חלק חשוב מפעילותן לא בהכרח על מכירת המוצרים כי אם על תיקונם, אספקת חלקי חילוף, ייצור מוצרים חדשים ויצירת אורח חיים מלאכותי מוגבל בכדי לעודד רכישה חדשה של מוצרים נוספים (Maitre-Ekern, & Dalhammar, 2016). האסטרטגיה התאגידית של התיישנות מתוכננת אומנם משרתת את התאגיד – ובעיקר אם מדובר על תאגיד מונופול הנהנה מהיעדר מתחרים, אך אסטרטגיה זו יוצרת אתגרים מוסריים רבים כדוגמת פגיעה באיכות הסביבה ובהפצת פסולת אלקטרונית (Guiltinan, 2009; LeBel, 2016), ובפגיעה באמון וניצול הצרכנים בכך שהתאגיד יוצר בכוונה מוצרים בעלי אורח חיים מוגבל ולעיתים גם במחיר גבוה (MIAO, 2010). כלומר ניתן לזהות כי על פניו ישנה פגיעה בעקרונות מוסריים כמו תועלתנות ופגיעה בעיקרון החובות.

מאידך, צרכנים שאכן מודעים לתופעת התיישנות המתוכננת אינם בהכרח מגלים כעס, אלא לעיתים הם מקבלים בהבנה אורך חיים מוגבל של מוצר או אפילו מגלים התרגשות לקראת יציאת מוצר חדש; אולם חוסר שביעות הרצון לעיתים מתגבר במידה וישנן השלכות סביבתיות ברורות כמו ניצול משאבי הטבע ויצירת זיהום או כאשר אורך החיים של המוצר קצר במיוחד (Echegaray, 2016). טענה נוספת גורסת כי התיישנות מתוכננת יוצרת שוק משני של מוצרים ישנים והדבר מאפשר להפחית את מחירם של המוצרים הישנים, שעד לפני זמן קצר היו בקדמת הטכנולוגיה, ובכך להנגיש מוצרים שונים לצרכנים רבים יותר. עם זאת, אין בהכרח הוכחה לפיה הופעת מוצר חדש בשוק תוריד באופן מידי את מחיר המוצר הישן ובכך נוצרים מוצרים חדשים וישנים במחירים גבוהים (Saengchote, & Nakavachara, 2017).

שאלת המחקר: האם התיישנות מתוכננת מוסרית?

המחקר ינסה לבחון ולפרט אודות הפגיעה לכאורה בעקרונות המוסר מנקודת המבט של שני בעלי עניין – צרכן ותאגיד. הערכה היא כי ההתיישנות המתוכננת פוגעת במספר עקרונות מוסר כמו תועלתנות, זכויות וחובות, אך על פניו היא גם עומדת בעקרונות אחרים כדוגמת צדק חלוקתי המאפשרת נגישות למוצרי אלקטרוניקה לקהלים עניים יותר. לפיכך המחקר יאפשר להציג כיצד תהליך שעל פניו מעודד את קידום הטכנולוגיה, ועוזר להפחית מחירים עבור מוצרים ויצירת נגישות למוצרים טכנולוגיים, יוצר בפועל פגיעה בצרכנים ובסביבה ומשרת בעיקר את רווחי התאגידים. למרות כי בסקירה ראשונית ניתן לזהות כי התיישנות מתוכננת מזוהה עם מוצרים רבים – מוצרי חשמל, הלבשה וטכנולוגיה, הספרות המחקרית מדגישה כי שכיחות התופעה מתקיימת בעת הנוכחית בעיקר בתעשיית הטכנולוגיה – כדוגמת טלפונים סלולריים, מחשבים וטלוויזיות, ובהתאם לכך יוצגו דוגמאות רבות במחקר המתמקדות בנושא הטכנולוגי. לפיכך המחקר יחולק לפי המבנה הבא: הפרק הראשון יתמקד בהגדרות ובהיקף התופעה של התיישנות המתוכננת; לאחר מכן יוצגו יתרונות וחסרונות בולטים של התופעה. מתוך כך יזוהו בעיות מוסריות שיהוו את מוקד הדיון המוסרי בעבודה. הדיון המוסרי יפרט אודות העיקרון המוסרי שנפגע, באיזו צורה הוא נפגע ומהו הפתרון הנקודתי להתמודדות עם הפגיעה בעיקרון המוסר. לאחר מכן יוצג הסיכום וכלל הפתרונות האפשריים להתמודדות עם הבעיה.

התיישנות מתוכננת – הגדרות, סיבות, והיקף המגמה

התיישנות מתוכננת איננה מאופיינת בהגדרה אחת אלא במספר גישות ועמדות. ככל הידוע ההגדרה הראשונה של התיישנות מתוכננת נהגתה בשנת 1920 בארה"ב וכוונתה הייתה להצביע על תכנון ועיצוב של מוצר כך שזה יפסיק להיות פונקציונאלי – כלומר מיושן ובלתי מתפקד לאחר פרק זמן מסוים שנקבע בחברה היצרנית. הכוונה היא להגביל את אורך חייו של המוצר מלכתחילה בין אם הצרכן מבצע שימוש ראוי במכשיר ובין אם לא. התיישנות מתוכננת איננה נקשרת רק עם מוצר מסוים אלא מדובר על כל מוצר החל מנעלים וביגוד, חלה במוצרי חשמל ואלקטרוניקה ועד מוצרי צריכה אחרים, שבהם נקבע מלכתחילה תאריך תוקף מוגבל ולאחר תוקף זה המוצר איננו בר שימוש עוד. תאריך התוקף איננו בהכרח מסמל את גילו האמתי של המוצר ולעיתים המוצר עשוי להיות תקין לחלוטין בתנאי יצור אחרים, אך זה עבר מניפולציות ייצור שונות המחייבות את החלפת המוצר. גישה אחרת טוענת כי התיישנות מתוכננת איננה בהכרח מסמלת את חוסר היכולת להשתמש במוצר אלא גם בהיבט פסיכולוגי חברתי לפיו הצרכן מעוניין להחזיק במוצר חדש וטוב יותר ביחס למוצר הנוכחי. כלומר, הן הצרכן והן הסביבה בכלל עשויים לראות במוצר הקיים כבלתי פונקציונאלי ומכאן מתפתחת התיישנותו (Lawlor, 2015: 403).

ככל הידוע שימוש ראשון בהגבלת אורך חייו של המוצר זוהה במנורות חוט הלהט כאשר בשנת 1924 נציגי החברות המרכזיות המייצרות מנורות חשמל בארה"ב נפגשו וייצרו קרטל שנועד להגביל את תוחלת החיים של המנורה ולהגביל אותה לכדי 1,000 שעות מאשר 2,500 שעות. המקרה של מנורת חוט הלהט הינו מעניין כי אורך החיים המקורי של מנורת חוט הלהט במאה ה-19 נאמד תחילה ב-1,500 שעות ואילו באותה העת כבר הצליחו ליצור טכנולוגיות מתקדמות בזמנו שהאריכו את תוחלת החיים של המנורה לכדי 2,500 שעות. אך החשש כי אורך חיים ממושך יפחית את היקף הרכישות הוביל את יצרני המנורות ליצור פגם מלאכותי במנורה שיפחית את תוחלת חייה עוד פחות מאורך החיים המקורי שלה (Maitre-Ekern, & Dalhammar, 2016, p. 380).

מקרים נוספים בולטים ביצירת אורך חיים מוגבל של המוצר זוהה בשנות ה-50 כאשר חברת DuPont Company המתמחה בייצור גרבוני ניילון לנשים יצרה גרביים עמידות לאורך זמן ועד מהרה גרביים אלה הפכו למוצר מבוקש בקרב נשים רבות. על בסיס הצלחה זו היצרן הפחית בהדרגה את איכות הניילון והפך אותו לפגיע ושביר לאורך זמן ולאחר מספר שימושים הגרב החלה להיקרע בייתר קלות והיה צורך להחליפה. הייתה זאת אסטרטגיה ייחודית של היצרן לפיה הוא ייצר תחילה מוצר עמיד לאורך זמן, ובכך הוא הרוויח מוניטין איכותי בקרב לקוחותיו. לאחר שמוניטין זה הושרש לאורך שנים, היצרן קבע פגם מתוכנן במוצר אך התפיסה הציבורית החיובית כלפי המוצר עדיין נותרה גבוהה לאורך זמן, והיצרן נהנה מהמשך צריכה קבועה של לקוחות. הערכה כיום היא כי גרבי נשים עמידים לתקופות קצרות של 3-5 שימושים ולאחר מכן הן נפרמות באופן מלאכותי (Rivera, & Lallmahomed, 2016, p. 121). דוגמה נוספת ומתקדמת יותר היא יצירת התיישנות מתוכננת במדפסות, כאשר מחסניות דיו או אפילו המדפסות עצמן הושבתו לאחר כמות הדפסות שנקבעו מראש על ידי היצרן בכדי לחייב את הצרכנים להחליף מחסנית דיו או את המדפסת עצמה, חרף העובדה כי מפלס הדיו טרם הסתיים לחלוטין ואילו המדפסת עדיין יכולה לתפקד בצורה איכותית לחלוטין למשך אלפי הדפסות נוספות (Maitre-Ekern, & Dalhammar, 2016, p. 380).